

Discussie

De verkiezingen van 2002: een korte terugblik

Redactie: René Torenvlied en Ruud Koole

René Torenvlied en Ruud Koole

Dr. R. Torenvlied is als universitair docent beleids-
sociologie verbonden aan de capaciteitsgroep Sociolo-
gie en de onderzoeksschool ics van de Universiteit
Utrecht. Dr. R. A. Koole is als parttime universitair
hoofddocent politieke wetenschappen verbonden
aan de Universiteit Leiden. Hij is tevens voorzitter
van de Partij van de Arbeid.

Introductie: keerpunt of trendmatige ontwikkeling?

De parlementaire verkiezingen van 2002 zijn ver-
bijsterend geweest – in velerlei opzicht. De verkie-
zingsstrijd liet de dramatische opkomst van een
nieuwe lijsttrekker zien, die in korte tijd een onge-
kende populariteit wist te behalen. Dramatischer nog
was zijn gewelddadige dood, die niet alleen de Ne-
derlandse samenleving schokte maar ook in het bui-
tenland veel indruk maakte. De verkiezingscampag-
nes werden stilgelegd en een media‘stilte’ werd in
acht genomen, waarbij de aandacht vrijwel uitslui-
tend uitging naar de achterban van de vermoorde
lijsttrekker. De combinatie van deze gebeurtenissen
is uniek te noemen. De erop volgende verkie-
zingsuitslag deed de landelijke politiek dan ook op
haar grondvesten schudden. Een nieuwe partij kwam
in de Tweede Kamer met een nog nooit vertoond
groot zetelaantal – en bovendien zonder partijleider.
De regerende partijen kregen een onvoorstelbare
dreun, waarbij de Partij van de Arbeid de grootste
verkiezingsnederlaag aller tijden leed. Twee van de
belangrijkste politieke entrepreneurs van vooraf-
gaande jaren en bovendien beoogde ministers-presi-
dent, Melkert en Dijkstal, ruimden het veld.

Het verlies van de pvdA was vooral in het zuiden
van het land groot, terwijl de vvd de meeste elector-
ale veren moest laten in het westen van het land. In
beide windstreken wist de Lijst Pim Fortuyn veel
stemmen te winnen; in het oosten en het noorden
(Oost-Groningen uitgezonderd) was de winst van
de LPF kleiner. De electorale bewegingen waren
groot. De Paarse partijen verloren 44 zetels. Linkse
partijen (sp, gl, pvdA en d66) behaalden samen
slechts 49 zetels (in 1998: 75 zetels).

Gegevens van exit-polls laten zien dat de meeste
partijen nog niet de helft van hun aanhang in 1998
wisten vast te houden: pvdA: 40.7%, de vvd 45.8%,
d66 31.2%, GroenLinks 41.5%. De duidelijke win-
naars van dit jaar scoorden vanzelfsprekend beter.
Van de cda-stemmers in 1998 stemde dit jaar
73.4% opnieuw op die partij; bij de sp was dit
57.9%. Opvallend is het grote aantal thuisblijvers bij
de pvdA: 14.3% van de pvdA-stemmers in 1998 bleef
nu thuis, ondanks de hogere opkomst dit jaar
(78.9%; 1998: 73.3%). Bij het cda was dit overigens
ook betrekkelijk hoog omdat ruim 12% van de stem-
mers in 2002 niet naar de stembus ging. De pvdA
verloor behalve door de niet-stemmers vooral aan
LPF (11.8%) en cda (10.4%), maar ook aan kleinere

linkse partijen. De vvd zag zelfs bijna een kwart van haar aanhang uit 1998 naar de LPF vertrekken. De LPF brak vooral in bij de vvd en bij de pvda en wist bovendien relatief veel mensen die in 1998 niet waren gaan stemmen te bewegen om hun stem op deze lijst uit te brengen. Het cda haalde haar winst met name bij de vvd en bij de pvda vandaan. Ook p66 verloor relatief veel aan het cda, net zoals de kleine christelijke partijen.

Nader onderzoek moet de enorme kiezersbewegingen meer gedetailleerd in kaart brengen. Daarbij is het interessant om niet alleen een vergelijking te maken met de voorgaande verkiezingen, maar ook met opiniepeilingen van recentere datum. Zo scoorde de pvda bij de leeftijdsgroep van 18-24-jarigen zeer laag (slechts 9% uit de leeftijdsgroep stemde op de sociaal-democraten), terwijl aan het begin van 2002 de pvda het in die groep juist nog heel goed deed. De terugval van de pvda was daar groter dan in andere leeftijdsgroepen. Het *bandwagon*-effect is bij jongeren altijd groter dan bij andere groepen. Dat zou ook de relatief goede score van cda en LPF onder de jongeren kunnen verklaren. Dat zou tevens kunnen betekenen dat de pvda het 'winnaars-imago' nog lange tijd heeft weten vast te houden. Op de avond van de gemeenteraadsverkiezingen gaf een peiling aan dat de pvda met 37 zetels nog duidelijk de grootste partij zou worden en dat Melkert Dijkstal had gepasseerd in populariteit als mogelijke toekomstige premier. Maar de slechte resultaten bij de raadsverkiezingen én het televisiedebat in de late avond van 6 maart, waarin een norse lijsttrekker van de pvda was te zien en waarvan fragmenten in de periode daarna vele malen werden herhaald, waren natuurlijk nog onbekend op het moment van de peiling. Bandwagon-effecten en de invloed van de media hebben waarschijnlijk een belangrijke bijdrage geleverd aan de veranderingen in de politieke krachtsverhoudingen in Nederland. Het bijzondere klimaat na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei, negen dagen voor de verkiezingen, droeg zonder twiifel ook bij aan de historische uitslag op 15 mei. 'De wonderlijkste verkiezingsuitslag aller tijden' noemde het *NRC Handelsblad* op 16 mei 2002 de verkiezingsuitslag. Velen, zowel kiezers als politici, waren verrast door de grote overwinning van het cda, de sterke opkomst van de LPF en het enorme echec van p66, de vvd en vooral de pvda. Zo weinig draagvlak voor het beleid en de verrichtingen van Paars-II, zo

veel maatschappelijke onvrede; dat had niemand verwacht in de rustige, welvarende Nederlandse samenleving.

Een opmerkelijk voorbeeld van de grote verrassing die de verkiezingsuitslag heeft teweeggebracht, is de ontvangst van het recente rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp), getiteld *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (De Hart e.a. 2002). Het onderwerp van dit rapport, dat drie weken na de verkiezingen uitkwam, had niet toepasselijker kunnen zijn. Opmerkelijk genoeg constateert het Planbureau in zijn onderzoek weinig van een groot maatschappelijk onbehagen, van onvrede en gevoelens van onveiligheid: de sociale problemen die de grote overwinnaar LPF tot de speerpunten van haar campagne had gemaakt. De maatschappelijke sociale cohesie blijkt niet te zijn verminderd, maar van aard te zijn veranderd. Gevoelens van onveiligheid zijn niet extreem toegenomen en blijken zelfs niet te zijn gerelateerd aan kenmerken van buurten. In het licht van deze onderzoeksresultaten komt de verkiezingsuitslag inderdaad als een donderslag bij relatief heldere hemel.

Waar kwam de grote donderslag dan vandaan? De pers plaatste kanttekeningen bij het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau: 'Bureau heeft te weinig voeling met samenleving', zo noteerde een teleurgestelde *Volkskrant* op 11 juni. Plausibele alternatieve verklaringen voor de discrepantie tussen de onderzoeksresultaten van het Planbureau en de ongeëvenaarde verkiezingsoverwinning van de LPF blijven evenwel niet – of onderbelicht. Het zou goed kunnen zijn dat organisaties als het scp, maar ook de Paarse coalitie, de aandacht nog steeds in belangrijke mate richtten op sociaal-economische ontwikkelingen en te weinig of te laat oog kregen voor sociaal-psychologische veranderingen die zich in de Nederlandse samenleving aan het voltrekken waren. Terwijl het eerste perspectief in 1994 en 1998 inderdaad correspondeerde met de tijdgeest (het op orde maken van de overheidsfinanciën en vooral het aanpakken van de werkloosheid onder het motto van 'werk, werk, werk!'), was die benadering niet meer adequaat in 2002. Destijds beschouwden de kiezers de resultaten die het Paarse kabinet op die terreinen had bereikt als een gegeven, maar maakten zij zich vooral zorgen om de onveiligheid op straat, de verloedering van de buurt, het teloorgaan van normen en waarden. De veran-

derde sociaal-psychologische staat van Nederland is door verschillende waarnemers en partijen wellicht onderschat. De regeringspartijen waren deze ontwikkelingen niet helemaal ontgaan (had het Paarse kabinet zich in het najaar van 2001 niet al uitgesproken tegen het 'gedoogbeleid' en had de pvda zich niet al in haar verkiezingsprogramma van augustus 2001 gekeerd tegen de 'hufterigheid'?). Kennelijk waren zij toch niet in staat om op een geloofwaardige manier die switch van de publieke agenda mee te maken. Oppositiepartijen en nieuwkomers hebben het wat dat betreft makkelijker, maar ook zij hebben de schaal van de kiezersbewegingen op 15 mei niet voorzien.

Een alternatieve verklaring zou kunnen zijn dat de thema's van onveiligheid en een gebrek aan sociale cohesie in de samenleving juist *niet* de leidraad voor het kiesgedrag van de burger in 2002 zijn geweest, maar dat andere motieven een rol hebben gespeeld – zoals bijvoorbeeld ontevredenheid over het optreden van gevestigde politieke partijen, bewindslieden en politici. Nog een andere verklaring voor de verrassende uitslag van de verkiezingen wordt gegeven door onderzoeker De Hart van het Sociaal- en Cultureel Planbureau: niet de gevoelens en ervaringskennis van de burger over zijn *individuele* onveiligheid en ontevredenheid zijn leidraad geweest bij het kiesgedrag, maar veeleer zijn *perceptie* van de onveiligheid van *de samenleving* als geheel (*de Volkskrant*, 5 juni 2002). Wellicht was Fortuyn niet degene die 'zei wat de kiezer vond', maar degene waarvan 'de kiezer vond wat hij zei'.

Welke verklaring uiteindelijk ook de dominante zal worden, vaststaat dat in de Nederlandse parlementaire geschiedenis nog nooit zoveel zetels van partij zijn gewisseld. De vraag *hoe* opmerkelijk de verkiezingen nu eigenlijk zijn geweest, staat centraal in drie korte bijdragen in deze terugblik. Hebben de gebeurtenissen inderdaad geleid tot een keerpunt in de Nederlandse politiek, of lijken de resultaten te passen in een algemene trend? Vanuit verschillende perspectieven geeft een aantal auteurs een korte nabeschuiving van de afgelopen parlementaire verkiezingen van 2002.

Een eerste perspectief is dat van Europese ontwikkelingen. De repressieve aanpak van onveiligheid en het restrictieve vreemdelingenbeleid, waarmee de LPF en ook het CDA de verkiezingsstrijd zijn ingegaan, passen in een Europese trend, door Mel-

kert aangeduid als 'een gure wind die door Europa waait' (Melkert 2002). Op de verkiezingen van 16 juni 2002 behaalde de rechtse partij van de Franse president Chirac een overweldigende meerderheid. In Duitsland maakt de conservatief Stoiber een grote opmars en bedreigt de progressieve coalitie van Schröder. Het is dan ook nog maar de vraag hoe bijzonder de verkiezingsuitslag van 15 mei 2002 in Nederland was in het licht van deze Europese ontwikkelingen. Deze vraag wordt beantwoord door Peter Mair. Hij vergelijkt, onder andere, de afgelopen verkiezingen met alle verkiezingen die sinds 1900 zijn gehouden in 18 democratische Europese landen.

Een tweede perspectief is dat van de gevoerde campagne en de rol die de media hebben gespeeld bij de verkiezingen. De komst van de LPF met een buitengewoon populaire, extravagante lijsttrekker, de harde kritiek van deze partij op de verworvenheden van de Paarse kabinetten en de moeilijkheden die dit gaf voor de verkiezingsstrijd tussen pvda en de vvd, heeft zeer grote belangstelling van de media gekregen. Is de dynamiek van de gevoerde campagnes in 2002 en de rol van de media verschillend van de verkiezingen van 1998? Zijn de media mede de oorzaak van de onverwachte uitslag en is ook hier sprake van een trendmatige ontwikkeling? Deze vragen worden besproken door een onderzoeksgroep, bestaande uit Jan Kleinnijenhuis, Dirk Oegema, Anita van Hoof, Jan de Ridder, en Rens Vliegthart.

Een derde perspectief betreft de opkomst van (lokale) partijen die zich afzetten tegen een heersende, partijpolitieke orde. Reeds lange tijd wordt door een aantal prominente politicologen gewag gemaakt van een 'verval' van de democratie in Nederland. Geruchtmakend is de reportage van Gerard van Westerloo in het magazine van *NRC Handelsblad* van 4 mei 2002. Daarin wordt door een aantal politicologen een beeld opgeroepen (althans dat beeld wordt hen door de journalist toegeschreven) van een 'regentenklasse' met gesloten netwerken, die onderling posities verdeelt en 'lege' verkiezingsprogramma's schrijft om de eigen activiteiten te kunnen legitimeren. De bestuurlijke onmacht van deze partijnetwerken heeft bij enkelen zelfs aanleiding gegeven het idee van een partijdemocratie te verlaten (bijvoorbeeld Van Beek e.a. 2002, 118; In 't Veld en Kruiter 2002). De gevestigde regenten-

mentaliteit in de gemeentepolitiek heeft op lokaal niveau reeds langere tijd verzet opgeroepen. Op gemeentelijk niveau zijn immers reeds lange tijd lokale partijen actief, al dan niet los van een partijorganisatie. Op de vraag of de landelijke verkiezingsuitslag niet lag besloten in ontwikkelingen op lokaal

niveau gaat de bijdrage van Marcel Boogers en Rodney Weterings nader in. Zij schetsen vier trends die op lokaal niveau spelen.

Tezamen leveren de bijdragen een gemengd beeld op waarbij het element van verrassing gepaard blijkt te gaan met trends op langere termijn.

Literatuur

Beek, K. van e.a., 2002, *De nieuwe kleren van de keizer: Over de visie van politieke partijen op de informatiesamenleving*. Infodrome, Amsterdam.

Melkert, A., 2002, *Toespraak op de verkiezingsavond*. 15 mei, Website pvda: <http://www.pvda.nl>.

Hart, J. de e.a. 2002, *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Veld, R.J. in 't, en A.J. Kruiter 2002, 'Volksvertegenwoordiging moet worden afgeschaft.' *NRC Handelsblad*, 22 maart.

Volkskrant, de, 5 juni 2002, 'SCP-rapport: Alles veilig en vertrouwd.'

Volkskrant, de, 11 juni 2002, 'SCP is inflexibele rots in maatschappelijke branding.'